

- 52 ЦДАДА. - Ф. 248, оп. 39, спр. 2732. - Арк. 635-636.
- 53 Кабузан В.М. Указ. соч. - С. 96.
- 54 ЦДВІА. - Ф. ВУА, оп. 1, спр. 26037. - Арк. 1.
- 55 ЦДАДА. - Ф. 16, оп. 1, спр. 797, ч. IV. - Арк. 525-527.
- 56 Летопись Екатеринославской учено-архивной комиссии. - Екатеринослав, 1909. - Вып. 5. - С. 3-18.
- 57 ЦДВІА. - Ф. 52, оп. 1/194, спр. 274, ч. 1. - Арк. 1.
- 58 Дневник путешествия в Южную Россию акад. С.-Петербургской Академии Наук Гильденштедта в 1773-1774 г. // 300ИД. - Т. 2. - С. 225; Новицкий Я.П. История города Александровска. - Екатеринослав, 1905. - С. 7-9.
- 59 ЦДВІА. - Ф. 52, оп. 1/194, опр. 48, ч. 2. - Арк. 85.
- 60 Новицкий Я.П. Указ. соч. - С. 36.
- 61 Дневник путешествия... - С. 225.
- 62 Описание городов Азовской губернии // ЛЕУАК. - Екатеринослав, 1904. - Вып. 1. - С. 78.
- 63 Там же. - С. 77.
- 64 Підраховано автором за підсумковими даними повітів. Підсумкові відомості по всій губернії дещо занижені.

Надійшло 1.10.1986 р.

Ф.П.Шевченко

РОСІЙСЬКІ ВОЄВОДИ В КИЄВІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХУІІ ст.

У статті висвітлюється діяльність російських воєвод у Києві, політичне, стратегічне й міжнародне значення міста в другій половині ХУІІ ст. Вказуються основні "статті" привілеїв Києва в той час, його самостійність.

В статті освещаются деятельность русских воевод в Киеве, политическое, стратегическое и международное значение города во второй половине ХУІІ в. Указываются основные "статьи" привилегий Киева в то время, его самостоятельность.

Об'єднання України з Росією було однією із важливих подій у роки визвольної війни українського народу 1648-1654 рр. Шлях до нього був складним. З різних причин та обставин вирішення цього питання відкладалося. Лише в 1653 р. практично приступили до здійснення об'єднання України з Росією.

22 червня 1653 р. датована грамота царя Олексія Михайловича, послана гетьману Б.Хмельницькому, в якій повідомлялося про згоду щодо об'єднання України з Росією¹. У відповідь Б.Хмельницький через посольство, очолюване полковником Лаврентієм Капустою, пе-

© Ф.П.Шевченко, 1990

ISSN 5-12-001227-2. Географічний фактор в історичному процесі, 1990.

редав російському урядові прохання направити до Києва воєвод з ратними людьми, які спільно з українськими військами давали б відсіч ворогові, що загрожував місту.

У рішенні Земського собору (який відбувся 1 жовтня 1653 р.) про об'єднання України з Росією зазначалося, що гетьман через посла Лаврентія Капусту "велел государю бить челом, чтоб государь велел прислать в Киев и в иные города своих государственных воевод, а с ними ратных людей, хотя с 3000 человек, и то для тех же государевых воевод, а у гетмана людей много"².

Після Земського собору царським указом було призначено воєводами до Києва боярина, князя Федора Семеновича Куракіна й боярина, князя Федора Федоровича Волконського. Згідно з наказом вони з Москви відправлялися до Путивля, де мали чекати військ для київського гарнізону, а також наказу уряду, в якому були б викладені їх обов'язки³.

Від'їзд воєвод з Путивля до Києва мав відбутися після проголошення об'єднання України з Росією, що було доручено провести спеціальному російському посольству, очолюваному боярином Василем Васильовичем Бутурліним. Цей урочистий акт відбувся 8 січня 1654 р. у Переяславі. Після нього відбулися переговори російського посольства з гетьманом. 10 січня посол В.В.Бутурлін нагадав Б.Хмельницькому про його прохання ввести російських воєвод до Києва "и в иные города". Було повідомлено, що вже згадувані воєводи Ф.С.Куракін і Ф.Ф.Волконський перебувають з військом у Путивлі. Посол просив гетьмана дати вказівку Києву "воевод принять честно, и всякое послушание ... им чинить". Постало питання про утримання війська і його чисельність. І гетьман заявив, що "государевым боярам, воеводам и ратным людям кормы учнут давать, збирая с Киева и с мест, которые к Киеву приписаны...", а більше 3 тис. "государевых ратных людей в Киеве не надобно"⁴.

У листі Б.Хмельницького 17 січня 1654 р. В.В.Бутурліну, який ще перебував на Україні, висловлювалось бажання про якнайшвидше прибуття російських воєвод з військом до Києва. Гетьман, зокрема, просив боярина негайно надіслати гінця до воєвод у Путивль, щоб вони "к Киеву днем и ночью с ратью поспешилися, что тем лучше все православие и все Войско его царского величества Запорожское утешится, как услышат, что рать его царского величества к Киеву будет"⁵.

Про результати Переяславської ради 8 січня й переговори російського посольства з гетьманським урядом у Москві одержували відомості досить скоро. Про це свідчить грамота із Посольського приказу 18 січня 1654 р. воєводам Ф.Куракіну та Ф.Волконському

з наказом, як збереться військо, то негайно йти з ним із Путивля до Києва⁶. Ще перед цим воеводи одержали грамоту із Посольського приказу з "образцовым письмом" для листування з Б.Хмельницьким і полковниками⁷.

Про зацікавлення українських урядових кіл у перебуванні російських воевод свідчить те, що вже 21 січня 1654 р. до Путивля, де перебували Ф.Куракін і Ф.Волконський, від миргородського полковника Григорія Сахна прибув сотник Кирило Якимов з 27 козаками, які мали супроводжувати воевод до Києва. Але й військових сил, з якими воеводи мали йти до Києва, було недостатньо. Прийшлося сотника й козаків розмістити на постій у Путивлі⁸.

Російський уряд застосовував заходи, щоб поповнити гарнізон, призначений з воеводами до Києва. 30 січня 1654 р. датований царський указ воеводам, а відісланий до Путивля "февраля в первый день, в другом часу дни"⁹. В наказі було визначено обов'язки воевод, їх відносини з місцевою адміністрацією та населенням. Воеводам заборонялося втручатися у внутрішні справи України. Вони лише могли розпоряджатися службовцями й військами, що прибули з Росії. У наказі значна увага приділялася питанням, пов'язаним з обороною міста, зокрема будівництву в Києві фортеці (замку) для захисту в разі необхідності й місцевих жителів-київчан¹⁰. Згідно з наказом передбачалося, що з воеводами до Києва прибудуть службовці: 100 вояд, 2 тис. солдатів, 5 пушкарів з 10 гарматами ("пищальми медными"), на кожну з яких визначалося 10 ядер, 500 пудів пороху ("зелья пушечного и пищального"). Крім того, з Путивля пушкарі взяли 2 мідних і 8 залізних "пашалей" і по 100 ядер для кожного, а також 200 пудів "зелья пушечного" і 50 пудів олова¹¹. На той час це було значне озброєння, якого раніше Київ не мав. Російським воеводам виділялися кошти на витрати, а також "колокол вестовой" вагою 37 пудів.

Призначення російських воевод до Києва свідчило про політичне, стратегічне й міжнародне значення, яке надавали місту гетьман України й російський уряд.

З Путивля воеводи з військом відправлялися у лютому 1654 р. 23 лютого за три версти від Києва воеводи з ратними зустріли київський полковник Павло Яненко і "человек с двести" козаків та міщан, а неподалік від Софійського собору – населення міста. У соборі воеводи розповіли представникам духовенства, козакам, війту, бурмистрам, райцям "и всяким служилым и жилацким людем" про мету свого прибуття. Присутні кияни, як про це доповідали воеводи цареві, "твоей государевой милости обрадовались... А стали мы, холо-

ди твои, в Киеве на посаде у реки Днепра", тобто на квартирах міщан Подолу.

У централізованій Російській державі існувала злагоджена система взаємодій центральних і місцевих адміністративних установ. На Україні щодо цього були свої відмінності. Призначені в Київ воеводи мали виконувати функції полкових воевод, воєначальників і не вмішуватися в адміністративні й правові справи місцевого населення. В царському указі зазначалося, що воеводи з військом направлені до Києва "для бережения от приходу поляков и всяких воинских людей".

На воевод у Києві покладалося також завдання збирати всякі відомості. Так, В.В.Бутурлін повинен був повідомити про приведення на Україні до присяги на вірність Росії населення різних місцевостей. Ці матеріали були надіслані київським воеводам¹². Воеводи підтримували зв'язки з Б.Хмельницьким. Вони мали займатися у Києві справами російських військ, а у виключних випадках погоджувати питання з місцевими властями. Проте події різного характеру, що відбувалися на Україні, порушували становище воевод, а дії воевод зачіпали інтереси населення, як це проявлялося у побудові укріплень Києва.

Зробивши детальний огляд київських укріплень, збудованих на Київській горі, Подолі, а також біля Софійського собору, Печерського та Михайлівського монастирів, Ф.С.Курочкін і Ф.Ф.Волконський у донесенні ("отписке") цареві повідомили про незадовільний їх стан і необхідність спорудження нового "ostrogu" (замку)¹³.

Російські воеводи спільно з київськими козацькими полковником і сотниками, війтом, бурмистрами вибрали місце для будівництва нового замку на Старокиївській горі, недалеко від Софійського собору, якому належала дана територія. Проте митрополит київський С.Косов категорично виступив проти цього рішення навіть за тієї умови, що натомість йому буде виділено іншу ділянку. Гостра суперечка між воеводами і митрополитом тривала два дні. Лише після неодноразових переговорів з київським козацьким полковником П.Яненком і представниками міських властей С.Косов погодився піти на поступки. Про цей конфлікт воеводи повідомили царю й гетьману. "И мы, холопы твои, видя в нем митрополита такое дурно и измену", – писали цареві воеводи¹⁴. Дії митрополита були ще одним із свідчень про його вороже ставлення до об'єднання України з Росією.

Будівництво нової фортеці на Старокиївській горі розпочалося в лютому 1654 р. У ньому разом з "государевыми ратными людьми" брали участь "уездные люди", тобто населення Києва та його око-

лищ, які доставляли будівельний матеріал, виділяли теслярів, "сколько человек пригоже"¹⁵.

У середині березня 1654 р. київські воеводи одержали відомості про те, що загони польських військ безчинствували в районі Бородянки і Білгородки, де воювали й забирали у полон багато місцевих жителів. Не виключалася можливість їх нападу на Київ. "И мы, холопы твои, - писали вони цареві, - острог и всякие крепости делаем всеми людьми и днем и ночью и стоим со всеми наготове". Воеводи запропонували козакам і населенню в разі виникнення воєнних дій перейти у верхнє місто - фортецю - й обороняти її всіма наявними силами. Міський люд підтримав рішення властей. Це дало змогу краще організувати оборону Києва. Лише митрополит С.Косов й архимандрит Печерського монастиря на випадок небезпеки збиралися втекти за Дніпро або сховатися в монастирі¹⁶.

Наприкінці березня російські воеводи повідомляли в Москву: "А в Киеве, государь, мы, холопы твои, острог весь и башни поставили, а ныне государь по тому острогу делаем мосты и обламы и ров копаем". Після завершення всіх фортифікаційних робіт вони обіцяли вислати цареві "острогу чертеж и образец". 14 квітня з цієї воеводською "отпискою" ознайомився цар Олексій Михайлович і зазначив, що "крепости делают с поспешеньем и в отделке будет вскоре и то делают добро"¹⁷.

Про хід будівництва фортеці збереглося мало відомостей. Але швидке її спорудження не залишає сумніву в тому, що у будівництві башт, ритті ровів і насипанні валів брали участь, крім солдатів гарнізону, й населення міста та його околиць.

Спорудження фортеці значно зміцнило оборонну систему міста. В одному з документів 1654 р. зазначалося, що "в Киеве острог поставлен стоячей, сосновой, в одно бревно, а проезд в посад (тобто на Поділ. - Ф.Ш.) и выезд из посаду сквозь острог всяким людем одною дорогою ... и крепости острожные все видят". Передбачалося також збудувати земляний вал від Золотих воріт в обидва боки, тобто на місці нинішньої вулиці Ярославів вал¹⁸.

Влітку 1654 р. до Москви через Київ їхав антиохійський патріарх Макарій зі своїм сином П.Алеппським, який зробив опис київських укріплень, збудованих після об'єднання України з Росією. Фортеця, зазначав він, "укріплена дерев'яними стінами, ровами і міцними баштами. Московитяни мають світлий розум, подібно до франків, бо вони винайшли пристрої для зміцнення цієї фортеці, яких ми не бачили в інших країнах. Вони встановили навколо рову колоди, схожі на довгу вісь водяного колеса, дуже великі, і переплели їх жердинами, загострили на зразок кинджалів і списів, що

вибирають з чотирьох боків осі у вигляді хреста як коловороти у наших колодязях. Колоди ці поставлено в два яруси, які над землею мають висоту півтора зросту. Коли ворог нападе, він не знайде дороги ні на землі, ні зверху, а якщо повисне на верхніх колодах, то загине, тому що впаде на загострені нижні кілки, які вріжуться в його тіло, і могила стане для нього житлом. Мости при воротах цього міста й фортеці піднімаються на ланцюгах. Вся земля навколо них має підземні ходи, які заповнені великою кількістю пороху. На кожних воротах висить великий дзвін: коли що-небудь станеться, в нього б'ють, щоб дати знати всім, хто перебуває у фортеці. Таке ж у всіх фортецях. У цій фортеці багато гармат, одна над другою, зверху і внизу. У ній двоє воевод, уповноважених царя..."¹⁹.

Безумовно, слід враховувати той факт, що П.Алеппський певною мірою перебільшував неприступність київських укріплень, оскільки він взагалі був вражений побаченням у православних країнах. Проте насправді у той час, коли міжнародне становище ускладнилося, частими були війни, Київ перетворився на важливий опорний пункт боротьби Росії та України проти завойовників.

У 1654 р. на Україні не відбувалися великі воєнні дії. Але навіть тоді в Києві зберігалися боеприпаси для російських військ, які діяли в Білорусії. Так, для збереження "пороховой и свинцовой казны" (боеприпасів) довелося будувати нові погребі, оскільки ті, що існували, були вже переповнені²⁰.

Загроза наступу на Київ військ шляхетської Польщі викликала необхідність поповнення його гарнізону за рахунок місцевого населення, насамперед козаків, які приходили в "сьезжую ізбу" із своєю зброєю і просили прийняти їх у солдати. В квітні 1654 р. київські воеводи порушили це питання перед урядом. 5 травня останній дозволив їм брати українських козаків ("запорожских черкас") "в солдатскую службу... на убытие места"²¹, а також дав вказівку підтримувати постійні зв'язки з гетьманом Б.Хмельницьким - "осылаться по часту, чтоб им в Киеве безвестным не быть"²².

Контакти між воеводами і гетьманом не обмежувалися листуванням. У 1654 р. розвиток подій змусив Б.Хмельницького побувати в Києві і координувати свою діяльність не лише з київськими, а й з тими воеводами, які очолювали направлені на Україну російські війська. Про це свідчать документи, написані самим гетьманом. Зокрема, 16 травня він повідомляв цареві з Чигирина, що для успішних дій з російськими військами направлено 18 тис. козаків на чолі з ніжинським полковником І.Золотаренком і водночас просив терміново поповнити контингент російських військ у Києві²³. У свою

чергу, гетьман виділив для оборони Києва Переяславський, Київський і Білоцерківський полки²⁴.

Наприкінці червня російські війська, очолювані боярином воеводою А.В.Бутурліним, прибули до міста. Сюди ж привів козацькі полки гетьман. Він обговорив з воеводами становище, що склалося, і засоби оборони українських земель²⁵. Війська стали табором біля Фастова, звідки гетьман неодноразово виїздив до Києва. Таким чином, у 1654 р. місто стало опорним пунктом, своєрідною штаб-квартирою Б.Хмельницького і російських воевод, які перебували на Україні.

Як вже зазначалося, ще в роки визвольної війни гетьман приділяв значну увагу Києву. Наприклад, дізнавшись про те, що внаслідок захоплення міста литовськими військами влітку 1651 р. його жителям завдано великих збитків, Б.Хмельницький видав універсал про звільнення населення Києва від військових постоїв і навіть заборонив козацьким полкам перехід через нього. Порушників цього універсалу "позволяєм шибенцею карати", – писав він²⁶. В універсалі від 3 червня 1653 р. зазначалося: "Іж видечи ми тоє, же місто наше столечное Киев през розние припадки, так през неприятели, яко і мор, упалос ест, где і месчане в оном застаучие зничели і зубожели". Універсал забороняв стягувати з киян будь-яку данину. Порушників чекала сувора кара²⁷.

У березні 1654 р. до Москви було направлено українське посольство для остаточного затвердження царем "статей" про статус України в складі Росії, зокрема пункту про збереження міської адміністрації²⁸. Тоді ж до Москви виїхали представники Переяслава з спеціальним листом гетьмана до царя, в якому містилося прохання підтвердити привілеї, дані раніше цьому місту²⁹.

З невідомих нам причин адміністрація Києва звернулася до Б.Хмельницького з листом аналогічного змісту лише у квітні. 25 квітня 1654 р. гетьман писав цареві про те, що "жители града Києва по премногому обрадовалися о сем, что міста святисе приподобних отец наших печерских і той самий їх богохрамний город Киев, тяжкое іго работы короля полского з себе зложивши, под крепкую і високу руку благочестивого государя, твоего царского величества, поддалися..." Далі в листі зазначалося, що київські міщани посилають "граждан своїх" до царя з проханням ("моленієм") підтвердити права, привілеї і вольності "їх древние, з віков". Гетьман від свого імені, від усього Війська Запорозького писав: "Умоляем і за них ходатайствуем і просим" задовольнити прохання киян³⁰.

З цим листом представники Києва звернулися 3 травня до вое-

вод за дозволом на виїзд до Москви для зустрічі з царем. 4 травня вони такий дозвіл одержали³¹. 7 травня 6 представників адміністрації міста (війт, бурмистр, райця і три лавники) у супроводі 13 осіб відбули до столиці. Очолював цю делегацію війт Б.Сомкович (він же Сомковский)³². До Москви кияни прибули 25 травня. Їх прийняв у Посольському приказі князь М.П.Пронський. 26 травня була подана "челобитная" міщан на ім'я царя про підтвердження прав Києва³³, а також лист Б.Хмельницького. Цар тоді перебував у Можайську та Дорогобужі в зв'язку з походом російських військ проти Речі Посполитої. Тому на початку червня київська делегація також виїхала в Дорогобуж. Кияни везли документи, видані свого часу литовськими князями і польськими королями про надання привілеїв місту. Вони були прийняті царем³⁴.

Цар доручив боярам і патріарху Никону розглянути й схвалити права й привілеї Києва, що й було ними зроблено. По кожному пункту ("статті") прохання було прийнято відповідне рішення. За містом зберігалися всі передбачені магдебурзьким правом привілеї. Зокрема, його жителям дозволялося безмитно торгувати в українських містах. У Києві залишалося "складське право", а митний збір з нього мав надходити до царської казни. Всі прибутки від продажу напоїв та інших товарів, за винятком 3000 золотих, які виділялися для казни, залишалися в розпорядженні міської адміністрації. Вона мала право двічі на рік влаштовувати в Києві ярмарки (кожний тривав по 2 тижні). Крім того, жителі звільнялися від участі у будівництві фортеці та військової ("ратної") служби. Їм дозволялося вільно рубати ліс для власних потреб і ловити рибу в Дніпрі недалі семи миль від міста, випасати худобу на приміських сінокосах і луках. У ремісництві зберігалися цехові порядки. Як і раніше, міські виборні й невиборні урядовці продовжували одержувати платню³⁵.

17 липня київським воеводам послано царську грамоту, якою їм суворо заборонялося втручатися у міські справи³⁶.

Ще до об'єднання України з Росією на різних рівнях неодноразово йшлося про традиційні зв'язки російської царської династії з Києвом, з краєм в цілому. Зокрема, на цей факт звернули увагу Б.Хмельницький і представники російського уряду в ході дипломатичних контактів, що передували Переяславській раді. Після об'єднання начення Києва у загальноросійському масштабі зростало. У зв'язку з цим у колах, близьких до царя, виникла ідея про перенесення сюди столиці Російської держави.

5 січня 1655 р., під час перебування Б.Хмельницького поблизу Білої Церкви, до нього з Москви прибули посланці, яких очолю-

вав Артамон Матвеев. Він повідомив гетьмана про те, що цар планував перетворити Київ у столичне місто і збудувати тут свій палац. Це, наголошував А.Матвеев, мало б велике політичне значення у боротьбі проти Речі Посполитої. Хмельницький позитивно сприйняв слова боярина³⁷. Але перебіг обставин у наступні роки не сприяв здійсненню намірів російського уряду.

- 1 Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы: В 3 т. - М., 1953. - Т. 3. - С. 322.
- 2 Там же. - С. 412.
- 3 АЮЗР. - Спб., 1878. - Т. 10. - С. 377-380.
- 4 Воссоединение Украины с Россией. - Т. 3. - С. 471.
- 5 Документы Богдана Хмельницкого. 1648-1657. - Киев, 1961. - С. 318.
- 6 Воссоединение Украины с Россией. - Т. 3. - С. 520.
- 7 Там же. - С. 505-506.
- 8 АЮЗР. - Т. 10. - С. 374-375.
- 9 Там же. - С. 378.
- 10 Там же. - С. 351-372.
- 11 Там же. - С. 352-355.
- 12 Воссоединение Украины с Россией. - Т. 3. - С. 534-543.
- 13 АЮЗР. - Т. 10. - С. 385-386.
- 14 Там же. - С. 389-391.
- 15 Там же. - С. 392.
- 16 Там же.
- 17 Там же. - С. 398-399.
- 18 Там же. - С. 413.
- 19 Путешествие антиохийского патриарха Макария в Россию в половине XVII в., описанное его сыном архидиаконом Павлом Алеппским. - М., 1897. - Вып. 2. - С. 74.
- 20 ЦДАДА. - Ф. Белгородський отіл, стовп. 382. - Арк. 23-24.
- 21 Там же. - Ф. Розрядний приказ. Приказний стіл, стовп. 285. - Арк. 715-716.
- 22 АЮЗР. - Т. 10. - С. 364.
- 23 Там же. - С. 345.
- 24 Там же. - С. 237.
- 25 Документы Богдана Хмельницкого. - С. 366.
- 26 Там же. - С. 265-266.
- 27 Там же. - С. 291-292.
- 28 АЮЗР. - Т. 10. - С. 415-416.
- 29 Документы Богдана Хмельницкого. - С. 326.
- 30 Там же. - С. 341-342.
- 31 АЮЗР. - Т. 10. - С. 605-606.

32 АЮЗР. - С. 647-649.

33 Там же. - С. 611-614.

34 Там же. - С. 647.

35 Там же. - С. 615-624.

36 Там же. - С. 653-656.

37 ЦДАДА. - Ф. Сибірський приказ, стовп. 1471. - Арк. 68-69.

Надійшла 1.10.1986 р.

Т.А.Балабушевич

ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ ПОДІЛ ПРАЦІ В РЕМЕСЛАХ ТА ПРОМИСЛАХ УКРАЇНИ В XVI-XVII ст.

У статті розглядаються поглиблення територіального поділу праці на Українських землях у XVI - XVII ст., розвиток продуктивних сил, внутрішньої і зовнішньої торгівлі, формування капіталістичного укладу.

В статье рассматриваются углубление территориального разделения труда на Украинских землях в XVI-XVII в., развитие производительных сил, внутренней и внешней торговли, формирование капиталистического уклада.

Територіальний поділ праці на Україні, тісно пов'язаний з регіональними особливостями природокористування, рівнем розвитку продуктивних сил, політичними умовами на українських землях, належить до числа майже не вивчених проблем. Про нього згадують лише В.О.Голобуцький¹ та Р.Д.Толстов, оперуючи в основному кількома фактами². Проте доробок радянських вчених в галузі економічної історії УРСР, а також робота проведена в секторі історичної географії та картографії Інституту історії АН УРСР по підготовці карт економічного розвитку України XVI-XVII ст. дають можливість розглянути це питання щодо всієї території України протягом тривалого періоду пізнього феодалізму. Важливість же постановки його очевидна для розв'язання багатьох дискусійних питань, в тому числі проблеми генезу капіталізму на Україні, участі українських земель у формуванні всеросійського ринку, економічних зв'язків між українськими землями, що перебували в складі різних держав, розвитку ремесел і промислів доби пізнього феодалізму та ін.

Виникнення й поглиблення територіального поділу праці пов'язане з багатьма факторами. До них відносяться наявність природних ресурсів, заселеність території, рівень розвитку продуктивних сил

© Т.А.Балабушевич, 1990

ISSN 5-12-001227-2. Географічний фактор
в історичному процесі, 1990.